Roman MAJERAN

W POSZUKIWANIU DOBRA I BYTU: DOŚWIADCZENIE NEOPLATONIMU

Konferencja historycznofilozoficzna „Byt czy dobro? Metamorfozy neoplatonizmu" Lublin, KUL, 7-10 X 2003

Międzynarodowa konferencja historyków filozofii na temat neoplatonizmu „Byt czy dobro? Metamorfozy neoplatonizmu" odbyła się w dniach od 7 do 10 października 2003 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Została ona zorganizowana przez Katedrę Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego we współpracy z Instytutem Badań nad Antykiem Chrześcijańskim oraz Instytutem Kultury Średniowiecznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a także z Oddziałem Lubelskim Polskiej Akademii Nauk. Patronowały konferencji Międzynarodowe Stowarzyszenie Badań nad Filozofią Średniowieczną (Société Internationale des Études pour la Philosophie Médiévale – SIEPM) oraz Międzynarodowe Stowarzyszenie Studiów Neoplatońskich (International Society for Neoplatonic Studies – ISNS). Inicjatorką oraz spiritus movens przedsięwzięcia była prof. dr hab. Agnieszka Kijewska z Katedry Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W spotkaniu wzięło udział wielu najwyższej klasy specjalistów z ośrodków uniwersyteckich Europy, Stanów Zjednoczonych i Kanady; odczyty wygłaszano w językach francuskim, angielskim, niemieckim, włoskim, greckim i polskim.

W zaproszeniu do uczestnictwa w konferencji organizatorzy wyjaśnili motywy, które skłoniły ich do zorganizowania spotkania zakrojonego na tak dużą skalę. Wiadomo powszechnie, że neoplatonizm odegrał ogromną rolę w formowaniu zachodniej tradycji filozoficznej, nic dziwnego zatem, że zawsze był on przedmiotem zainteresowania wielu historyków kultury i filozofii. Szczególnie w ostatnich latach badania nad neoplatonizmem przeżywały okres rozkwitu na Zachodzie, również i w Polsce nie brakowało i nie brakuje wybitnych specjalistów studiujących ten nurt myślowy. Tak więc w zamiarze organizatorów konferencja miała być okazją do spotkania i wymiany myśli między uczonymi obu środowisk, miała zapoznać historyków polskich z czołowymi postaciami oraz osiągnięciami badaczy zachodnich; z drugiej strony miała stanowić okazję do promocji dorobku nauki polskiej, w dużej mierze nieznanego w środowiskach zachodnich.

Temat konferencji celowo określony został na tyle szeroko, by umożliwić udział w spotkaniu uczonym o wielu spe-

cjalnościach badawczych, aby stworzyć okazję do wymiany myśli między znawcami wielu różnorodnych aspektów neoplatonizmu. Formuła konferencji pozwoliła na włączenie do debaty zarówno neoplatonizmu starożytnego, jak średniowiecznego czy renesansowego; wyrastającego w kontekście kultury antycznej, wiary chrześcijańskiej i mistyki arabskiej.

Oczywiście tak szeroki zakres tematyczny wymagał pewnego uporządkowania problematyki dyskusji. Pierwszy dzień poświęcony był różnym aspektom myśli twórców neoplatonizmu: Plotyna i Proklosa, ze szczególnym akcentem na zagadnienia metafizyczne. Drugiego dnia dominantę stanowiły filozofie Plotyna i Porfiriusza, pojawiły się jednak motywy chrześcijańskie i gnostyckie. Trzeci dzień konferencji poświęcony był wyłącznie neoplatonizmowi chrześcijańskiemu, głównie w myśli Ojców Kościoła, z pewnymi odniesieniami do średniowiecza. Czwarty i ostatni dzień konferencji wypełniony był zagadnieniami z zakresu filozoficznej tradycji łacińskiej (z jednym wykładem dotyczącym mistyki arabskiej), patrystycznej oraz średniowiecznej. Każdego dnia obrady odbywały się w dwóch sesjach: przed południem i po południu. Sesja przedpołudniowa zawierała zwykle jedną dłuższą (godzinną) i jedną lub dwie krótsze (półgodzinne) prezentacje, sesja popołudniowa dzieliła się na dwie części, z których każda zawierała przynajmniej jedną dłuższą oraz jedną lub dwie krótsze prezentacje.

Obrady konferencji rozpoczęły się we wtorek 7 października. Zgromadzonych uczestników powitał rektor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ks. prof. dr hab. Andrzej Szostek, następnie głos zabrał Wielki Kanclerz tegoż uniwersytetu ks. abp Józef Życiński, który wyraził uznanie dla pracy uczestników dążących do poznania prawdy w świecie, który wydaje się sprzyjać raczej dążeniu do wartości doraźnych i konsumpcyjnych. W imieniu Ambasady Republiki Francuskiej, należącej do sponsorów konferencji, zabrał głos prof. José Kobielski. Wyraził on poparcie administracji Republiki Francuskiej dla międzynarodowej współpracy między uczonymi i pomiędzy uniwersytetami.

Pierwszy dzień konferencji poświęcony był dwom czołowym postaciom starożytnego pogańskiego neoplatonizmu: Plotynowi i Proklosowi. Sesję przedpołudniową rozpoczął prof. Jean-Marc Narbonne z uniwersytetu w Laval w Kanadzie, który zaprezentował referat na temat „De l'insuffisance de l'être à l'insuffisance de l'un: un parcours néoplatonicien" [Od niewystarczalności bytu do niewystarczalności jednego: ewolucja neoplatonizmu].

Profesor Narbonne swój wykład rozpoczął od twierdzenia, że najwyższa zasada rzeczywistości znajduje się poza bytem, co wydaje się typową, a zarazem paradoksalną tezą ontologii neoplatońskiej. W wielu innych kontekstach dziejów ontologii pojawiała się jednak idea, że pojęcie bytu jest zbyt ubogie, aby wyrazić wszystkie treści, które filozof potrzebuje uwzględnić. Stale powraca więc tendencja, by mówić o formach istnienia, które – aczkolwiek nie są niebytem w ścisłym sensie – nie stanowią jednak pełnowartościowej rzeczywistości i dlatego odmawia się im miana bytu. Przykładem takiej „nie-ontologicznej ontologii" jest koncepcja zmiany oraz fałszu (pojętego ontologicznie) u eleatów, a także u Platona w *Sofiście*, platońskie

Jedno z *Państwa* (509 B), arystotelesowskie koncepcje substancji nadzmysłowej i czasu czy też stoicka idea „czegoś" (gr. ti), niebędącego bytem (gr. on), a przecież rzeczywistego. Z drugiej strony – zauważył profesor Narbonne – możemy w dziejach ontologii zauważyć przeciwną tendencję, mianowicie tendencję do nazywania bytem nawet tego, co wydaje się wykraczać poza rzeczywistość, na przykład negacji bytu. W filozofii neoplatońskiej możemy zaobserwować, na różnych poziomach, współwystępowanie i spór tych przeciwstawnych tendencji: z jednej strony do ograniczenia, z drugiej do rozszerzania zakresu terminu „byt". Najbardziej znamienny przypadek „nie-ontologicznej ontologii" w neoplatonizmie, mianowicie koncepcja Jedni będącej pierwszą przyczyną całej rzeczywistości, jest jednak zjawiskiem wyjątkowym w historii metafizyki i wynika z dążności właściwej wyłącznie filozofii neoplatońskiej.

Według profesora Narbonne'a, w neoplatonizmie obecna była nowa, radykalna koncepcja transcendencji, według której każda pełna i samowystarczalna przyczyna danego układu rzeczy nie może być częścią czy elementem tego układu. Zgodnie z tym założeniem, absolutna przyczyna świata musi być poza światem, przyczyna wszelkiego bytu sama musi być poza bytem. Ta dążność ku transcendencji pierwszej Przyczyny, problematycznie obecna już u Platona, wyraźnie u Speuzypa, zaznaczyła się coraz bardziej w kolejnych pokoleniach neoplatończyków: u Plotyna, Syrianosa i Proklosa. Osiąga ona kres u Damascjusza, w jego koncepcji Niewypowiedzianego (franc. l'Ineffable), zasady, która nie pozostaje w żadnej relacji do bytu, nie jest ani transcendentna, ani immanentna. Postulując absolut, który z racji swej niedostępności nie może być nazwany nawet przyczyną bytu, Damascjusz doprowadził neoplatońskie dążenie ku transcendencji do logicznego kresu, a zarazem do granic paradoksu.

Po tym interesującym wykładzie piętnastominutowe komunikaty wygłosili dr Agnieszka Woszczyk z Uniwersytetu Śląskiego, której tytuł referatu brzmiał „Dobro i materia. Problem relacji między Jednią a Nieokreśloną Diadą", oraz prof. Antonios Koumantos z uniwersytetu w Atenach, prezentujący referat „Does Plotinus have two Metaphysics?" [Czy Plotyn ma dwie metafizyki?]. Agnieszka Woszczyk podjęła problem interpretacji pojęcia aoristos dyas – Nieokreślonej Dwójki (diady) w *Enneadach*. Użycie tego pojęcia wskazuje na związki Plotyna z tradycją platońsko-pitagorejską, wydaje się też otwierać perspektywę nowej interpretacji filozofii Plotyna, który w pewnych partiach swego dzieła używa języka dualizmu metafizycznego. Nie wypowiadając się ostatecznie w kwestii dualistycznej czy tradycyjnie monistycznej interpretacji myśli Plotyna, autorka odrzuciła rozumienie Nieokreślonej Diady jako materii inteligibilnej (umysłowej), natomiast uznała za możliwe utożsamienie tej zasady z nieskończoną mocą twórczą Jedni lub, alternatywnie, z materią zmysłową.

Przedmiotem rozważań prof. Koumantosa była z kolei koncepcja Erosa u Plotyna. Plotyński Eros jest siłą, dzięki której dusza ludzka zwraca się do swego źródła i jest w stanie przekroczyć świat noetyczny (idealny) oraz połączyć się z transcendentną Jednią. Na drodze wznoszenia się duszy do Początku rozum i Eros współpracują ze sobą, chociaż to Eros jest tą siłą, która duszy

umożliwia ostatni krok ku Jedni. Mówca zakwestionował tezę É. Bréhiera, który twierdzi, iż koncepcja Erosa u Plotyna daje podstawy do stwierdzenia, że w systemie Plotyna współistnieją ze sobą dwie różne i pozostające w konflikcie metafizyki.

Sesję popołudniową rozpoczęły dwa krótkie referaty. Dr Wojciech Szczerba z Uniwersytetu Wrocławskiego zaprezentował odczyt „Plotinus' Concept of Eternal Return – Beyond Time and Space" [Plotyna koncepcja wiecznego powrotu – poza czasem i przestrzenią]. Naszkicował on problematykę związaną z rozumieniem koncepcji powrotu rzeczywistości do swego praźródła w Absolucie u Plotyna, zwrócił uwagę na niektóre założenia metafizyczne tej koncepcji, zwłaszcza na założenie homogeniczności kosmosu u Plotyna. Wskazał również na zasadniczo antropologiczny charakter plotyńskiej koncepcji powrotu. Dr Anna Żyrkowa z uniwersytetu w Tel-Awiwie w wykładzie zatytułowanym „The Doctrine of «Genera» (Categories) in neoplatonism" [Nauka o „rodzajach" w neoplatonizmie] zaprezentowała wyniki swoich badań nad nauką o kategoriach bytu u Porfiriusza, Jamblicha oraz Deksipposa, wskazując, że wbrew rozpowszechnionym przekonaniom następcy Plotyna często odchodzili od jego nauki o kategoriach i przyjmowali arystotelesowską, a nawet stoicką koncepcję kategorii.

Prof. Werner Beierwaltes z uniwersytetu w Monachium w obszernym wykładzie zatytułowanym „Proklos Begriff des Guten aus der Perspektive seiner Platon-Deutung" [Proklosa pojęcie dobra w perspektywie jego interpretacji Platona] poddał analizie fragment komentarza Proklosa do *Państwa* Platona, mianowicie interpretację alegorii słońca (por. 504a-511e), alegorii linii (por. 514a-521b) oraz jaskini (por. 539d-541b), którymi Platon posługuje się, aby ukazać relację Absolutu pojętego jako Jedno i Dobro do świata empirycznego. To właśnie w swoim komentarzu do Platona Proklos formułuje swoją własną naukę o najwyższej rzeczywistości, będącej najwyższym Bóstwem (gr. autotheos), którą Proklos również nazywa Jednią i Dobrem. Mówca zwrócił uwagę na transcendentny charakter Absolutu Proklosa, czego konsekwencją jest teza filozofa neoplatońskiego, że jedynie droga poznania negatywnego prowadzi do zjednoczenia z Najwyższą Zasadą. Dostrzegalnymi w świecie przejawami doskonałości transcendentnego Prabytu są: Prawda, Symetria i Piękno. Kontemplacja świata jest więc również drogą przybliżającą nas do Boga.

Filozofii Proklosa poświęcił swoje wystąpienie prof. Bogdan Dembiński z Uniwersytetu Śląskiego, które zatytułował „Das philosophische System von Proklos Diadochos im Kontext der platonischen Intuitionen" [System filozoficzny Proklosa Następcy w kontekście intuicji platońskich]. Mówca zwrócił uwagę na platońskie źródła inspiracji kluczowych pojęć metafizycznego systemu Proklosa: koncepcję jedności jako źródła i podstawy wszelkiej rzeczywistości (w Platońskim *Parmenidesie*) oraz koncepcje Granicy, Bezkresu i zmieszania obydwu (por. Platona *Fileb* 26cd) jako podstawy wszelkiej ewolucji bytu. Struktury triadyczne obecne są w metafizyce Proklosa na każdym poziomie bytu. Najbardziej znane zastosowanie tej struktury to słynna trójka monē – proodos – epistrofē (jednia – wyjście – powrót) jako zwięzłe ujęcie ewolucji całej

rzeczywistości oraz analiza czasu jako jedności trzech faz: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.

Pierwszy dzień obrad zakończył prof. John Finamore z uniwersytetu w Iowa odczytem „Proclus on Ritual Practice in Neoplatonic Religious Philosophy" [Proklos a praktyki rytualne w religijnej filozofii neoplatonizmu]. Myśl Proklosa charakteryzuje się połączeniem trzech wątków: filozoficznego ujęcia i wyjaśnienia rzeczywistości, rytuału teurgicznego, pojętego jako efektywny środek wyzwolenia duszy, oraz zainteresowania mistycznym doświadczeniem wyższych stanów świadomości. Wykładowca poddał szczegółowej analizie zagadkowo brzmiący fragment z dzieła Proklosa *Theologia Platonica* [Teologia platońska] 4.9, 30.17 – 31.5, wykazując, że fragment ten odwołuje się do chaldejskiego rytuału, mającego uzdolnić duszę do osiągnięcia wyższego stanu świadomości, a zarazem do Platońskiego *Fajdrosa* (por. fragmenty 250 c 4 – 6). Tak więc – stwierdził mówca – wszystkie trzy istotne wątki myśli Proklosa są obecne w analizowanym fragmencie, przy czym osiągnięcie mistycznej przemiany świadomości jawi się jako cel zarówno filozoficznego wyjaśnienia świata, jak i teurgicznego rytuału.

Drugi dzień konferencji poświęcony był mniej znanym postaciom i wątkom starożytnego neoplatonizmu. Sesję przedpołudniową rozpoczął prof. Marian Wesoły z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, który w swoim odczycie „Il Bene e l'Essere nell'interpretazione neoplatonica di Porfirio" [Dobro i Byt w neoplatońskiej interpretacji Porfiriusza] przedstawił analizę fragmentu zaginionej *Historii filozofii* Porfiriusza, zachowanego w dziele Cyryla Aleksandryjskiego *Przeciw Julianowi*. We fragmencie tym Porfiriusz traktuje o platońskiej triadzie: Dobro – Demiurg – Dusza świata. Cyryl interpretuje naukę Platona w duchu chrześcijańskim, utożsamiając Dobro z Bogiem Ojcem, Demiurga z Synem, zaś Duszę świata z Duchem Świętym. Profesor Wesoły poddał dyskusji zagadnienie, czy ta trynitarna interpretacja Platona jest dziełem samego Cyryla, czy też podstawy do niej daje sam Porfiriusz.

Prof. Gretchen Reydams-Schils z Uniwersytetu Notre Dame przedstawiła referat „Musonius Rufus, Porphyry and Christians in Counter-Point on Marriage and the Good" [Muzoniusz Rufus, Porfiriusz i chrześcijanie w dialogu na temat małżeństwa]. Stoik Muzoniusz Rufus wysunął pogląd – referowała pani profesor – że małżeństwo jest właściwym powołaniem filozofa, zaś miłość małżeńska najwyższą formą erosa i najszlachetniejszą postacią relacji międzyludzkich. Małżeństwo rozumiał on jako relację partnerską, opartą na równej pozycji obojga małżonków, postulował też jednakowe standardy moralne dla obu płci i wykształcenie filozoficzne dla kobiet. Jego głos jednak pozostał odosobniony w starożytności. Inni filozofowie, w szczególności Porfiriusz w swoim *Liście do Marcelli* oraz większość moralistów chrześcijańskich, deprecjonowali cielesność, a w konsekwencji również i miłość małżeńską, jako zasadniczo cielesną, a także uznawali tradycyjny pogląd, według którego kobieta jest istotą moralnie i intelektualnie niedorównującą mężczyźnie, a zatem niezdolną do relacji partnerskich w małżeństwie.

Sesję popołudniową otworzył ks. prof. Wincenty Myszor z Uniwersytetu Śląskiego wystąpieniem zatytułowanym

„Gnostische Begriff des Guten und des Bösen in der Plotins Polemik" [Gnostyckie pojęcia dobra i zła w polemice Plotyna]. Jest rzeczą znaną, że twórca pierwszego systemu neoplatońskiego występował wielokrotnie przeciwko gnostyckiemu obrazowi świata jako zasadniczo złego. Polemiczne odniesienia w *Enneadach* są liczne, nie zawsze jednak jest jasne, przeciwko jakiemu systemowi gnostyckiemu w szczególności są one skierowane. Teksty odkryte w bibliotece gnostyckiej odnalezionej w Nag-Hammadi zawierają wątki korespondujące z polemicznymi fragmentami *Ennead*. Ksiądz profesor krótko omówił ustalenia i opinie badaczy dotyczące plotyńskiej krytyki gnostycyzmu i uzasadnił przekonanie, że dalsze badania nad biblioteką z Nag-Hammadi mogą rzucić światło nie tylko na dzieje gnostycyzmu, ale i na wczesny rozwój neoplatonizmu. Prof. Alexios Karabelas z uniwersytetu w Patras w referacie wygłoszonym w języku greckim zatytułowanym „Wpływ neoplatonizmu na Juliana Apostatę" przedstawił reformy cesarza Juliana Apostaty, inspirowane przez niektórych pogańskich neoplatoników, zmierzające do odnowienia religii pogańskiej oraz omówił wpływ postawy cesarza na dalsze dzieje Cesarstwa Wschodniorzymskiego i na jego kulturę.

Wystąpienie prof. Marii Dzielskiej z Uniwersytetu Jagiellońskiego, zatytułowane „Being and Good in Salutios' *On the Gods and the Universe*" [Byt i Dobro w traktacie *O bogach i wszechświecie* Salutiusza] poświęcone było postaci stosunkowo mało znanej, mianowicie Saturninowi Secundusowi Salutiuszowi, jednemu z przyjaciół i bliskich współpracowników Juliana Apostaty. Ten mało oryginalny, ale reprezentatywny dla swojego środowiska pisarz wystąpił jako obrońca tradycyjnych ideałów kultury greckiej: paidei oraz arete. Filozoficznej podstawy jego apologii pogaństwa dostarczyła neoplatońska koncepcja prymatu dobra nad bytem.

Ks. dr Tomasz Stępień z Uniwersytetu Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie ukazał ciekawą analizę pojęcia niebytu i jego roli w systemach neoplatońskich. Bronił on tezy, że niebyt w neoplatonizmie wyraża ideę możności czy potencji, rozumianej jednak nie w sposób bierny, jak w filozofii perypatetyckiej, ale aktywnie, jako moc. Jego wystąpienie było zatytułowane „Problem of Non-being in Marius Victorinus and Pseudo-Dionysius Areopagite" [Problem niebytu u Mariusza Wiktoryna i Pseudo-Dionizego Areopagity].

Trzeci dzień konferencji poświęcony był problemowi inspiracji neoplatońskich w myśli chrześcijańskiej. Zagadnienie to podjął ojciec Dominique Bertrand, dyrektor serii wydawniczej „Sources Chrétiennes", odczytem zatytułowanym „Le platonisme des Pères n'est-il pas aristotélicien? Importance du « nous » et de la « mens » en patristique" [Czy platonizm Ojców Kościoła jest arystotelesowski? Znaczenie terminów „nous" oraz „mens" w patrystyce]. Prelegent, ukazując niezwykle szeroko, syntetycznie zarysowaną perspektywę rozwoju myśli patrystycznej oraz jej interpretacji w ciągu ostatniego stulecia, zasugerował możliwość rewizji tradycyjnie przyjmowanej tezy o jednolicie platońskim charakterze spekulacji patrystycznej. Analiza sposobów użycia terminu „nous" oraz jego łacińskiego odpowiednika „mens" w języku pisarzy patrystycznych pozwala dopatrzyć się wśród Ojców Kościoła pewnych inspira-

cji arystotelesowskich. Według ojca Bertranda, samo ostre przeciwstawienie arystotelizmu i platonizmu wydaje się czymś sztucznym i nieobiektywnym. Istnieje zatem przestrzeń umożliwiająca porozumienie między teologami szukającymi źródeł odnowy życia intelektualnego Kościoła w patrystyce, a więc w platonizmie, a zwolennikami tradycyjnej, intelektualistycznej orientacji tomistycznej. Sugestia prelegenta, jakoby użycie terminu „nous" w tekstach patrystycznych miało świadczyć o inspiracjach arystotelesowskich, spotkała się z krytyką słuchaczy, czego wyrazem były liczne głosy w dyskusji, która nastąpiła po wystąpieniu.

Prof. Charles Kannengiesser z Uniwersytetu Concordia w Montrealu zatytułował swoje wystąpienie „Being and Good in Athanasius of Alexandria's Doctrine of Salvation" [Byt i dobro w nauce o zbawieniu Atanazego z Aleksandrii]. Święty Atanazy, jeden z czołowych myślicieli chrześcijańskich czwartego wieku, nie był filozofem, jednak żył i występował w czasie, gdy spory teologiczne wywołane przez arianizm sprzyjały wprowadzaniu kategorii filozoficznych do myśli teologicznej. Mówca zwrócił uwagę na obecność i sposób rozumienia trzech zwłaszcza ważnych terminów filozoficznych u Atanazego, które świadczą o tym, że jego teologia oparta była na platońskiej ontologii. Terminy te to: ousia (substancja), hipostaza i partycypacja. Bóg u Atanazego pojęty jest w duchu filozofii platońskiej jako ponadesencjalny, zaś podstawowym Jego przymiotem jest dobro.

Ks. prof. Augustyn Eckmann z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wygłosił odczyt w języku polskim na temat „Przebóstwienie człowieka w myśli filozoficznej i chrześcijańskiej". Dążenie do przezwyciężenia ograniczeń swojego przygodnego bytu jest czymś bardzo charakterystycznym dla człowieka – mówił ksiądz profesor – stąd nic dziwnego, że idea przemiany człowieka w bóstwo towarzyszyła myśli greckiej od czasów mitologicznych. Prelegent krótko ukazał koncepcje ubóstwienia w religii homeryckiej, w greckich oraz hellenistycznych misteriach oraz filozoficzne koncepcje upodobnienia człowieka do bóstwa u Platona, stoików i Filona z Aleksandrii. Szczególnie wiele miejsca poświęcił ksiądz profesor chrześcijańskiemu rozumieniu przebóstwienia, ukazanemu głównie na podstawie pism św. Ambrożego z Mediolanu. Chociaż Ambroży i inni pisarze chrześcijańscy przejmują zasadniczo język i aparaturę pojęciową od filozofów świata pogańskiego, to ich koncepcja uczestniczenia człowieka w Bogu jest jednak zupełnie oryginalna. Dla Ambrożego deifikacja człowieka jest możliwa dzięki temu, że Bóg pierwszy stał się człowiekiem, dlatego też droga do przebóstwienia człowieka prowadzi przez naśladowanie Chrystusa i poprzez uczestnictwo w sakramentach.

Ysabel de Andía z Centre National de la Recherche Scientifique (Francja) przedstawiła szczegółową analizę traktatu *O imionach Bożych* Pseudo-Dionizego Areopagity w referacie zatytułowanym „Le Bien et l'Être dans les *Noms divins* de Denys l'Aréopagite" [Dobro i Byt w traktacie *O imionach Bożych* Pseudo-Dionizego Areopagity]. Autor traktatu na wstępie dokonuje rozróżnienia między niepojętą naturą Boga samego w sobie, która jest niewyrażalna i niekomunikowalna, a Dobrem, poprzez które transcendentne Bóstwo udziela

bytu innym istotom i w ten sposób dokonuje samoobjawienia. Imiona Boże wspomniane w Piśmie Świętym są według autora traktatu sposobami, na jakie Bóg objawia się umysłowi. Imiona, które wymienia autor traktatu, to: Dobro, Światło, Piękno, Miłość, Byt, Życie, Umysł oraz Jedno. Tworzą one „święty hymn" na cześć Najwyższego Dobra. Prelegentka omówiła kolejno wszystkie wymienione imiona oraz różne aspekty Bóstwa, które one wyrażają. Pod koniec swojego wystąpienia podjęła zagadnienie trudności, na jakie napotyka autor traktatu, usiłując pogodzić neoplatońską metafizykę z jej pojęciem stworzenia jako iluminacji oraz z chrześcijańską nauką o akcie stwórczym, który jest aktem w pełni świadomym i wolnym.

Prof. Marianne Djuth z Canisius College w Buffalo przedstawiła studium zatytułowane "The Unity of Being and Goodness and Augustine's anti-Manichaean Polemic" [Jedność bytu i dobra a polemika anty-manichejska Augustyna]. Idea jedności bytu i dobra jest jedną z centralnych koncepcji metafizycznych Augustyna – powiedziała profesor Djuth – i stanowi fundament jego sporu z manicheizmem i przezwyciężenia go. W ostatniej dekadzie swojego życia biskup Hippony zmuszony został jednak do przemyślenia na nowo problemu jedności bytu i dobra w związku z kontrowersją przeciwko pelagianizmowi, w jaką się zaangażował. W trakcie dyskusji z obrońcą pelagianizmu, Julianem z Eklanum, Augustyn mocno podkreślał skażenie natury grzechem pierworodnym. Czy to stanowisko oznaczało odejście od pierwotnego optymizmu ontologicznego, jak to zarzucał Augustynowi Julian? Profesor Djuth starała się w swoim wystąpieniu uzasadnić odpowiedź negatywną na to pytanie, podkreślając jednak, że Augustyn w trakcie swojej polemiki nie zawsze znajduje przekonujące odpowiedzi na trudności, które wysuwa oponent, i w tych przypadkach odwołuje się do wiary i tajemnicy zrządzeń Opatrzności.

Trzeci dzień obrad zakończyły dwa krótsze wystąpienia. Ks. dr Norbert Widok z Uniwersytetu Opolskiego wygłosił referat „Il concetto del «physis» come il bene in Platone e Gregorio Nazianzeno" [Pojęcie natury jako dobra u Platona i Grzegorza z Nazjanzu], w którym przedstawił analizę sposobu użycia pojęcia „physis" (natura) w pismach autorów wymienionych w tytule referatu. Obaj klasycy – stwierdził mówca – używają terminu natura w podobny sposób i w zgodzie z tradycją wywodzącą się z czasów Homera. Natura dla obu pisarzy to nie jedynie rzeczywistość fizyczna, ale rzeczywistość ujęta w aspekcie piękna, całości i doskonałości. Termin ten ma zastosowanie w odniesieniu zarówno do rzeczywistości materialnej, jak i w odniesieniu do sfery bytu duchowego – zakończył swoje wystąpienie ks. dr N. Widok. Prof. Constantinos Athanasopoulos z uniwersytetu w Atenach w wypowiedzi zatytułowanej „The Influence of Dionysius the Areopagite on Johannes Scotus Eriugena and St. Gregory Palamas: Goodness as Transcendence of Metaphysics" [Wpływ Dionizego Areopagity na Jana Szkota Eriugenę i św. Grzegorza Palamasa: dobro jako transcendencja metafizyki] zaprezentował studium na temat dziejów poglądów dotyczących relacji bytu i dobra w metafizycznym wyjaśnieniu świata. Obrazy rzeczywistości u Platona i Arystotelesa, a także w starożytnym neoplatonizmie zakładały jedność bytu i dobra. Ta jed-

ność została naruszona w systemie Pseudo-Dionizego Areopagity, który pojął Boga jako istniejącego ponad dobrem i pięknem. Ten rozdział bytu i dobra usiłowali usunąć późniejsi interpretatorzy myśli Pseudo-Dionizego: Jan Szkot Eriugena i, w tradycji wschodniej, Grzegorz Palamas. Zdaniem mówcy, Eriugena, sprowadzając Boga do natury, uwikłał się w problem związany z wyjaśnieniem genezy zła. Problemu tego uniknął Palamas, który posłużył się koncepcją „Bożych energii" przenikających stworzenie, ale różnych od natury.

Czwarty i zarazem ostatni dzień konferencji poświęcony był neoplatonizmowi w szeroko pojętej myśli średniowiecznej. Rozpoczęła go prof. Agnieszka Kijewska referatem „Boethius' Conception of the Supreme Good" [Koncepcja Najwyższego Dobra u Boecjusza]. Wykazała ona, że problem właściwego rozumienia dobra jako celu ludzkiego dążenia jest kluczowym zagadnieniem słynnego dialogu Boecjusza *O pocieszeniu, jakie daje filozofia*. Błędne pojęcie dobra, jakie ma uwięziony Boecjusz, jest punktem wyjścia dialogu między więźniem a alegorycznie przedstawioną Filozofią. W toku rozmowy stopniowo wyłania się nowe określenie dobra – jako pełne zjednoczenie umysłu ludzkiego z transcendentnym Bogiem. Bóg przedstawiony jest jako pełnia szczęśliwości, w Nim obecne są wszystkie dobra, które w świecie istnieją jedynie w stanie rozproszonym i niedoskonałym. Profesor Kijewska pokazała również, że zrozumienie niektórych wątków w *O pocieszeniu, jakie daje filozofia* wymaga odwołania się do konwencji literackich rządzących starożytną literaturą konsolacyjną.

Prof. Earle Waugh z Uniwersytetu Alberta w Kanadzie zaprezentował studium „Neoplatonism in Islamic Mysticism: The Case of Ibn Arabi" [Neoplatonizm w mistycyzmie islamu: przypadek Ibn Arabiego]. Referat dotyczył konfliktu, jaki w jedenastym i dwunastym wieku w świecie arabskim przeciwstawił mistyków należących do kierunku zwanego sufizmem oraz filozofów z nurtu perypatetyckiego. W tradycji arabskiej uosobieniem filozoficznego racjonalizmu był Awerroes. Jego spotkanie i rozmowa, jaką odbył z mistykiem Ibn Arabim urosła do rangi symbolu konfrontacji dwóch postaw wobec rzeczywistości. Mistycy, podkreślając transcendencję Boga, utrzymywali, że nie można adekwatnie wyrazić Go w żadnych kategoriach filozoficznych: ani arystotelesowskich, ani neoplatońskich, z drugiej strony jednak nie odrzucali całkowicie możliwości filozoficznego poznania Boga.

Jeden z najwybitniejszych współczesnych znawców średniowiecznego neoplatonizmu, prof. Stephen Gersh z Uniwersytetu Notre Dame w USA, przedstawił referat „Some Models of Reversion to the Good in Medieval Platonism" [Niektóre typy powrotu do Dobra w średniowiecznym platonizmie]. Pojęcie powrotu do Dobra – stwierdził mówca – należy do kluczowych kategorii neoplatońskiego paradygmatu filozofii i występuje w różnych postaciach tego paradygmatu w wielu dziedzinach refleksji filozoficznej: w metafizyce, psychologii, teorii poznania oraz w etyce. Prof. Gersh wyróżnił i scharakteryzował kilka modelowych sposobów rozumienia powrotu do Dobra występujących w myśli neoplatońskiej, następnie zaprezentował błyskotliwą analizę fragmentu dialogu św. Augustyna *O wielkości duszy*, dotyczącego samopoznania duszy,

wskazując na występowanie wszystkich wskazanych modeli powrotu do Dobra na różnych etapach procesu osiągania przez duszę poznania siebie samej.

Dwoje młodych polskich uczonych, Marek Jamróz z Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów w Lublinie oraz dr Gabriela Kurylewicz z Warszawy, przedstawiło prace dotyczące wpływów idei neoplatońskich w średniowieczu i renesansie. Marek Jamróz w referacie zatytułowanym „The World as a Zither in Honorius Augustodunensis" [Świat jako cytra w myśli Honoriusza zwanego Augustodunensis] wykazał, że obraz cytry, jakim posługuje się Honoriusz w dziele *Liber duodecim quaestionum* [Księga dwunastu problemów], aby wyrazić harmonijną strukturę wszechświata, zawiera motywy wywodzące się z myśli Proklosa. Dr Kurylewicz natomiast w referacie „Being and Good according to Giovanni Pico della Mirandola" [Dobro i byt według Giovanniego Pico della Mirandoli] przedstawiła koncepcję transcendentaliów wielkiego humanisty, zwracając uwagę na koncepcję pierwszeństwa bytu przed innymi transcendentaliami, koncepcję zbliżającą jego myśl do metafizyki Tomasza z Akwinu.

Obrady konferencji zamknął prof. David Luscombe z uniwersytetu w Sheffield wystąpieniem zatytułowanym „Symbols and their Interpretation: John the Scot and Hugh of Saint Victor on the «Celestial Hierarchy» chapter 2" [Symbole oraz ich interpretacja: komentarze Jana Szkota Eriugeny i Hugona ze św. Wiktora do rozdziału drugiego *Hierarchii niebieskiej*]. Pseudo-Dionizy Areopagita – powiedział prelegent – w swojej *Hierarchii niebieskiej* dostarczył uczonym średniowiecznym wzorca, według którego należy wypowiadać się na temat istot niebieskich. Pismo Święte, według Pseudo-Dionizego, używa dwóch rodzajów symboli na oznaczenie istot niebieskich: z jednej strony symboli wzniosłych i podobnych do rzeczywistości, którą oznaczają, z drugiej strony wulgarnych i niepodobnych do tego, co mają symbolizować; takimi są na przykład zwierzęta czy stany zaburzenia umysłu. Te dwa rodzaje symboli odpowiadają dwom rodzajom teologii: afirmatywnej i negatywnej. Omawiani komentatorzy średniowieczni – powiedział prof. Luscombe – wskazywali, że wyżej należy cenić teologię negatywną i symbole niegodne istot niebieskich, ponieważ takie symbole nie mogą nikogo wprowadzić w błąd i sprawić, by brał znak za rzeczywistość, którą on oznacza, podczas gdy w przypadku symboli wzniosłych i szlachetnych istnieje niebezpieczeństwo, że mniej wyrobieni słuchacze wezmą prezentowane obrazy za adekwatne przedstawienia samej niebieskiej rzeczywistości.

Trudno jest syntetycznie ująć i podsumować konferencję o tak rozległym zakresie tematycznym i tak wielkim bogactwie przedstawionych treści. Wydaje się, że można wyróżnić dwa zasadnicze wątki: 1. studia poświęcone neoplatońskiej metafizyce, w ramach których należy usytuować obszerne wystąpienia J. M. Narbonne'a, W. Beierwaltesa, B. Dembińskiego, J. Finamore'a, M. Wesołego, Y. de Andíi, M. Djuth, S. Gersha oraz niektóre komunikaty, 2. studia poświęcone różnorodnym odniesieniom kulturowym neoplatonizmu, tutaj najważniejszymi wystąpieniami były referaty G. Reydams-Schils, M. Dzielskiej, D. Bertranda, Ch. Kannengiessera, A. Kijewskiej i E. Waugh.

W trakcie konferencji został powołany do istnienia polski oddział Interna-

tional Society for Neoplatonic Studies. Przewodniczącą jego została prof. Agnieszka Kijewska, zastępcą prof. Maria Dzielska, sekretarzem zaś ks. dr Tomasz Stępień. Można ten fakt potraktować jako znak, że cel konferencji, o którym mówiła profesor Kijewska, został spełniony. Spotkaniu towarzyszyły imprezy o charakterze kulturalnym: koncert w Filharmonii Lubelskiej oraz wycieczki po Lublinie i Kazimierzu Dolnym nad Wisłą.